

การสถาปนาธรรมยุติกนิกาย

ธรรมยุติกนิกาย หรือที่เรียกกันในระยะแรกว่า "สำนักวัคชน" หรือ "บวรนิเวศาคาทิคณะ" เกิดขึ้นในขณะที่ยังคงมีความเปลี่ยนแปลงทั้งในทางเศรษฐกิจ สังคม การเมือง และวัฒนธรรม¹ ปัจจัยที่มีผลโดยตรงต่อการสถาปนาธรรมยุติกนิกายและวิธีดำเนินการเพื่อสถาปนาธรรมยุติกนิกาย มีความสัมพันธ์อย่างลึกซึ้งกับความเปลี่ยนแปลงดังกล่าว

ปัจจัยที่มีผลโดยตรงต่อการสถาปนาธรรมยุติกนิกาย

ผู้ทรงสถาปนาธรรมยุติกนิกายคือเจ้าฟ้ามงกุฎในขณะที่ยังคงหนุ่มและมีอายุว่าวชิรญาณภิกษุ ดังนั้นจึงต้องศึกษาถึงปัจจัยที่ทำให้เจ้าฟ้ามงกุฎหรือวชิรญาณภิกษุทรงสถาปนาธรรมยุติกนิกายขึ้น ซึ่งอาจสรุปได้ว่ามีปัจจัยสำคัญ 2 ประการคือ ปัจจัยทางอัครวิสัยของเจ้าฟ้ามงกุฎ และปัจจัยทางการเมือง

ปัจจัยทางอัครวิสัยของเจ้าฟ้ามงกุฎ จากการที่เจ้าฟ้ามงกุฎทรงถือกำเนิดในราชสำนัก ทำให้พระองค์มีโอกาสพัฒนาแนวความคิดที่มีลักษณะของความเป็นเหตุเป็นผลอันมีรากฐานอยู่บนความจริงตามประสบการณ์ ทั้งนี้พระองค์เจริญพระชันษาในท่ามกลางสภาพความเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจ โดยเฉพาะการค้ากับต่างประเทศที่มีลักษณะเป็นธุรกิจมากขึ้นคือมีการลงทุนในการผลิต

---

¹โปรดดู นิธิ เอียวศรีวงศ์, วัฒนธรรมกระฎุมพีกับวรรณกรรมต้นรัตนโกสินทร์ (กรุงเทพมหานคร : สถาบันไทยคดีศึกษา, 2525).

มีการวางแผนการค้า ตลอดจนการค้นคิดการช่างเพื่อพัฒนาเทคนิคการผลิต² และจากความสำเร็จของการประกอบธุรกิจเหล่านี้ประกอบกับสังคมมีความเสมอภาคมากขึ้น³ ทำให้มูลนายและไพร่จํานวนหนึ่ง มีลักษณะของความเป็นกรรณุมที่ให้ความสำคัญแก่ความเป็นเหตุเป็นผลมากขึ้น เป็นเหตุผลที่มีพื้นฐานอยู่บนความจริงตามประสพการณ์และเชื่อในสติปัญญาความสามารถของมนุษย์ ด้วยเหตุผลนี้ในสังคมไทยขณะนั้น โดยเฉพาะอย่างยิ่งในกลุ่มชนชั้นนำ ความคิดแบบมนุษยนิยม สัจนิยม และเหตุผลนิยมจึงมีพลังแรงขึ้น⁴

จากความเปลี่ยนแปลงในลักษณะดังกล่าวนี้ทำให้ความคิดทางพุทธศาสนาของชนชั้นนำทางโลกในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นแตกต่างจากสมัยปลายอยุธยา ซึ่งเป็นพุทธศาสนาแบบที่เน้นบุญฤทธิ์ วิद्याคมและมีลักษณะของพิธีกรรมมาก ทั้งนี้โดยเปลี่ยนแปลงมาเป็นพุทธศาสนาแบบมนุษยนิยม⁵ ซึ่งจะได้รับการเน้นอย่างมากในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก และแพร่หลายอยู่ในกลุ่มคนชั้นนำที่มีแนวความคิดแบบกรรณุมที่ ส่วนในสังคมทั่วไปพุทธศาสนาที่มีลักษณะเชื่อในอำนาจเหนือธรรมชาติยังคงมีอิทธิพลอยู่มาก⁶

² นิธิ เอียวศรีวงศ์, วัฒนธรรมกรรณุมที่ก้าวรุดรรมต้นรัตนโกสินทร์, หน้า 96-106.

³ สายชล วรรณรัตน์, "ความเปลี่ยนแปลงของพุทธศาสนาในสมัยต้นรัตนโกสินทร์,"

เมืองโบราณ 13:2 (เมษายน-มิถุนายน 2530) . 65-68.

⁴ นิธิ เอียวศรีวงศ์, วัฒนธรรมกรรณุมที่ก้าวรุดรรมต้นรัตนโกสินทร์, หน้า 191-193.

⁵ สายชล วรรณรัตน์, "พุทธศาสนากับแนวความคิดทางการเมืองในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก (พ.ศ. 2325-2352)" (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต แผนกวิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2525), หน้า 103.

⁶ เรื่องเดียวกัน, หน้า 98-99.

เมื่อพุทธศาสนาแบบมุนขณินิยมที่มีลักษณะเชื่อในปัญญาของมนุษย์และเน้นการบรรลุอุดมคติของพุทธศาสนาในโลกนี้โดยอาศัยการสั่งสมบุญญความรู้ เป็นที่แพร่หลายในราชสำนักโดยได้รับการส่งเสริมจากราชสำนัก ทำให้ราชสำนักเป็นศูนย์กลางในการเผยแพร่แนวความคิดนี้ ดังนั้นคนในราชสำนักย่อมมีโอกาสรับแนวความคิดทางพุทธศาสนา ดังกล่าวได้มากขึ้น และเมื่อเจ้าฟ้ามงกุฎทรงถือกำเนิดและมีชีวิตแวดล้อมอยู่ในราชสำนักมาโดยตลอด จนกระทั่งทรงผนวช ย่อมส่งผลให้พระองค์มีความคิดทางพุทธศาสนาในแนวนี้เป็นธรรมดา

จากการที่เจ้าฟ้ามงกุฎทรงอยู่ในสภาวะแวดล้อมของชนชั้นนำที่มีลักษณะเป็นพระกุมาร เมื่อพระองค์เข้ามาเป็นส่วนหนึ่งของคณะสงฆ์ย่อมทำให้เกิดความรู้สึกแปลกแยกจากสงฆ์โดยทั่วไปได้มาก ทั้งนี้เพราะนับตั้งแต่รัชกาลที่ 1 มาแล้วที่คณะสงฆ์ประกอบไปด้วยคนที่ไม่ค่อยมีความรู้ทางพุทธศาสนา มากนักเป็นส่วนใหญ่⁷ พระมหากษัตริย์ในต้นรัตนโกสินทร์จะทรงส่งเสริมการศึกษาพระปริยัติธรรมอย่างมาก แต่การศึกษาพระปริยัติธรรมในสมัยนั้นก็มุ่งให้รู้ไวยากรณ์และศัพท์บาลี และสามารถแปลพระบาลีเป็นภาษาไทยได้ มิใช่สอนให้สามารถวิเคราะห์ตีความหรือสังเคราะห์ความรู้ทางพุทธศาสนา วิธีการสอนก็มีลักษณะที่ศิษย์จะต้องเคารพเชื่อฟัง คำสั่งสอนของครูเป็นการถ่ายทอดความรู้ที่ทำให้เกิดการเชื่อตาม ๆ กันมา โดยศิษย์ไม่มีโอกาสพัฒนาวิธีคิดของตนเอง ยิ่งไปกว่านั้น ครูยังขาดการอธิบายด้วยเหตุผล กังที่พระวชิรญาณภิกษุทรงพระราชนิพนธ์ไว้ว่า "จะพูดสิ่งใดก็เป็นทีที่ต่ออ้างคดี...ไม่แจ้งแสดงชี้เหตุผลออกมาให้เห็นจริงได้ ถือแต่ลัทธิของตนนั้นต้นคือไปไม่รู้ว่ามีผิดและชอบ ไม่เป็นที่ตั้งแห่งปัญญา"⁸ ดังนั้นการขยายตัวของการศึกษาพระปริยัติธรรมจึงมิได้ส่งผลให้พระสงฆ์มีความคิดแบบเหตุผลนิยมแต่อย่างใด นอกจากนี้แม้ว่าพระสงฆ์จะอยู่ในสังคมที่การผลิตเพื่อส่งออกและการค้าขยายตัวและสังคมมีความเสมอภาคมากขึ้น แต่วิถีชีวิตของพระสงฆ์ก็แตกต่างกับคนทั่วไป

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

⁷ เจ้าพระยาทิพากรวงศ์, พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 1 (กรุงเทพมหานคร : องค์การค้าคุรุสภา, 2503), หน้า 183.

⁸ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, "เทศนาพระราชประวัติพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว" ใน ประชุมพระราชนิพนธ์ภาษาไทยในรัชกาลที่ 4 ภาค 1 (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2511), หน้า (10).

เพราะพระสงฆ์มิได้ทำการผลิตหรือทำการค้าและหน้าที่โดยตรงของพระสงฆ์ก็คือการประพฤติปฏิบัติ
 ตามจารีตประเพณีและสืบทอดจารีตประเพณีของสังคมไปยังคนรุ่นหลัง กิจกรรมและความสัมพันธ์
 ทางสังคมของพระสงฆ์ก็ต้องอยู่ในกรอบของวินัยสงฆ์ ด้วยเหตุนี้ในระยะที่เจ้าฟ้ามงกุฎทรงผนวชและ
 เข้ามาอยู่ในศาสนจักร พระสงฆ์จึงยังคงมีแนวความคิดอนุรักษนิยมอย่างสูง เว้นแต่พระสงฆ์บางรูป
 หรือบางพระองค์ที่มีการติดต่อสัมพันธ์กับชนชั้นนำทางโลกอย่างใกล้ชิดและมากเป็นพิเศษเช่นสมเด็จพระ
 มหาสมณเจ้ากรมพระปรมานุชิตชิโนรส จึงจะมีแนวความคิดทางพุทธศาสนาแบบเหตุผลนิยมและ
 มนุษยนิยม ดังสะท้อนให้เห็นจากพระปฐมสมโพธิกถา⁹ แต่พระองค์ก็ทรงแตกต่างจากเจ้าฟ้ามงกุฎ
 ในแง่ที่ทรงอยู่ในสมณเพศมานานจนน่าจะทรงยอมรับสภาพภายในคณะสงฆ์ได้โดยไม่เกิดความแปลกแยก
 มากดังเช่นเจ้าฟ้ามงกุฎ การถ่ายทอดแนวความคิดทางพุทธศาสนาของพระองค์จึงมีลักษณะค่อยเป็น
 ค่อยไปเช่นโดยอาศัยการนิพนธ์ "พระพุทธประวัติ" ที่มีลักษณะเป็นชีวประวัติไม่ใช่ธรรมประวัติเช่นที่
 เคยเขียนกันมา¹⁰ เป็นต้น นอกจากนี้สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระปรมานุชิตชิโนรสยังทรงแตกต่าง
 จากเจ้าฟ้ามงกุฎในแง่ของแรงจูงใจทางการเมืองด้วย เพราะการสถาปนาธรรมยุติกนิกายของเจ้าฟ้า
 มงกุฎนั้นมีมูลเหตุทางการเมืองเป็นปัจจัยร่วมอยู่ด้วย¹¹

กล่าวโดยสรุป การที่เจ้าฟ้ามงกุฎทรงเป็นส่วนหนึ่งของชนชั้นนำทางโลกที่มีลักษณะเป็น
 กระจุกที่ แต่ต้องเข้ามาอยู่ในศาสนจักรซึ่งมีลักษณะอนุรักษนิยมอย่างหนักหนา ทำให้พระองค์ซึ่ง
 ทรงมีมาตรฐานของความจริงและความดีแตกต่างจากคณะสงฆ์จนทรงเห็นว่าคณะสงฆ์มีความบกพร่อง

ศูนย์วิทยทรัพยากร จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

⁹ โปรคตุ สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระปรมานุชิตชิโนรส, พระปฐมสมโพธิกถา
 (พระนคร : องค์การศึกษา, 2505).

¹⁰ โปรคตุ นิธิ เอียวศรีวงศ์, "พระปฐมสมโพธิกถากับความเคลื่อนไหวทางศาสนาใน
 ต้นรัตนโกสินทร์" ใน ปากไก่และใบเรือ (กรุงเทพมหานคร : อมรินทร์การพิมพ์, 2526).

¹¹ โปรคตุข้างหน้า.

เกินกว่าจะยอมรับได้ นับเป็นมูลเหตุสำคัญอันหนึ่งที่ทำให้ทรงสถาปนาธรรมยุติกนิกายขึ้นมา แล้วทรงวางหลักการของธรรมยุติกนิกายด้วยแนวความคิดแบบเหตุผลนิยม สัจนิยม และมนุษยนิยม อันเป็นการสืบทอดแนวความคิดทางพุทธศาสนาจากสมัยรัชกาลที่ 1 ดังจะได้กล่าวต่อไป¹²

ปัจจัยทางการเมือง นฤมล ธีรวัฒน์¹³ ได้แสดงให้เห็นอย่างชัดเจนว่าในการสถาปนาธรรมยุติกนิกายนั้นเจ้าฟ้ามงกุฎทรงมีแรงจูงใจทางการเมืองอยู่อย่างสูง ในรัชกาลที่ 2 เจ้าฟ้ามงกุฎทรงดำรงอิสริยยศสูงสุดเมื่อเทียบกับเจ้านายทั้งหมดในเวลานั้น เพราะทรงเป็นสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ-เจ้าฟ้าพระองค์ใหญ่และพระมารดาของพระองค์คือเจ้าฟ้าบุญรอดซึ่งเป็นพระเจ้าหลานเธอในพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกและเป็นที่ยอมรับกันโดยทั่วไปว่าเป็นพระมเหสี แม้จะมีได้มีการแต่งตั้งอย่างเป็นทางการก็ตาม เจ้าฟ้ามงกุฎทรงผ่านพระราชพิธีสำคัญสำหรับพระราชกุมารอย่างครบถ้วนและสมพระเกียรติยศ โดยเฉพาะพระราชพิธีลงทรงซึ่งทำเป็นครั้งแรกของกรุงรัตนโกสินทร์ และพระราชพิธีโสกันต์ซึ่งจัดเต็มตามตำราพระราชพิธีโสกันต์สำหรับเจ้าฟ้า ในด้านการบริหารราชการหลังจากลาผนวชสามแฉกรใน พ.ศ. 2360 พระราชบิดาโปรดเกล้าฯ ให้บังคับบัญชากรมมหาดเล็กซึ่งเป็นกรมสำคัญยิ่งกรมหนึ่ง ส่วนในด้านการศึกษา เจ้าฟ้ามงกุฎทรงได้รับการศึกษาอย่างดีที่สุด ในเวลานั้น เพราะทรงตามเสด็จพระราชบิดาในงานต่าง ๆ ตั้งแต่ยังทรงพระเยาว์ และได้ทรงศึกษาวิชาสำหรับพระราชกุมารอันสูงศักดิ์อย่างครบถ้วนตามคติโบราณนิยมทุกประการ ทั้งหมดนี้ทำให้เจ้าฟ้ามงกุฎทรงมีพระราชดำริว่าพระองค์ทรงมีสิทธิธรรมอย่างบริบูรณ์ที่จะครองราชสมบัติสืบต่อ

ศูนย์วิทยทรัพยากร

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

¹² การอธิบายการสถาปนาธรรมยุติกนิกายด้วย "สาเหตุจากกัณฑ์วิสัยของเจ้าฟ้ามงกุฎ" ดังกล่าวมานี้ ผู้เขียนได้รับแนวความคิดมาจากข้อเสนอของคุณ อรรถจักร์ สัตยานุรักษ์ จึงขอขอบคุณมา ณ ที่นี้.

¹³ โปรดดู นฤมล ธีรวัฒน์, "พระราชดำริทางการเมืองของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้า-เจ้าอยู่หัว" (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบัณฑิต แผนกวิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2525).

จากพระราชบิดา อย่างไรก็ตาม ปรากฏว่าเมื่อสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยสวรรคต สมเด็จพระเชษฐาธิราชคือ กรมหมื่นเจษฎาบดินทร์ ซึ่งมีพระชนมายุสูงกว่าเจ้าฟ้ามงกุฎถึง 17 พรรษา กลับได้เสด็จขึ้นครองราชย์เพราะทรงมีอิทธิพลและบทบาทอย่างมากตลอดรัชกาลที่ 2 เนื่องจาก ทรงว่าราชการที่เกี่ยวกับการศึกษาสงคราม การติดต่อกับต่างประเทศโดยเฉพาะทางการค้า การตราพระราชกำหนดกฎหมาย การวางนโยบายการปกครองของบ้านเมืองและการศาล ซึ่ง พระองค์ทรงควบคุมดำเนินการทั้งหมดโดยไม่ต้องกราบทูลขอคำปรึกษาและเห็นชอบจากองค์ พระมหากษัตริย์¹⁴ และที่สำคัญกรมหมื่นเจษฎาบดินทร์ ยังได้รับการสนับสนุนจากบรรดาขุนนางและ เจ้านายสำคัญ ๆ คือ เจ้าพระยาพระคลัง (ดิศ) พระยาศรีพิพัฒน์ (ทัต) กรมหมื่นศักดิ์พลเสพย์ กรมหมื่นรักษารณเรศ กรมหมื่นพิพิธภูเบนทร์ เป็นต้น¹⁵

เมื่อสถานการณ์ทางการเมืองเปลี่ยนไปในลักษณะดังกล่าวข้างต้น เป็นผลให้เจ้าฟ้ามงกุฎ ซึ่งขณะนั้นมีพระชนมายุ 21 พรรษา และกำลังอยู่ในระหว่างทรงผนวชเป็นภิกษุ ได้ทรงตัดสินพระทัย คำร้องอยู่ในสมณเพศต่อไป

นฤมล ธีรวัฒน์ ได้ยืนยันด้วยหลักฐานประวัติศาสตร์ว่า ถึงแม้จะทรงเป็นพระภิกษุ เจ้าฟ้ามงกุฎหรือวชิรญาณภิกษุก็ยังทรง "ฝังพระทัย...ว่าพระองค์คือผู้มีสิทธิอันชอบธรรมใน ราชสมบัติ...ความปรารถนาในราชบัลลังก์ของวชิรญาณภิกษุมิได้น้อยลงเลยตลอดระยะเวลาอัน ยาวนานที่ดำรงความเป็นพระภิกษุ"¹⁶

ศูนย์วิทยทรัพยากร จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

¹⁴วอลเตอร์ เอฟ เวลลา, แผ่นดินพระนั่งเกล้า แปลโดย นิจ ทองโสภิต (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์สมาคมนักประวัติศาสตร์แห่งประเทศไทย, 2514), หน้า 3.

¹⁵นฤมล ธีรวัฒน์, "พระราชดำริทางการเมือง...", หน้า 62-63.

¹⁶เรื่องเดียวกัน, หน้า 46-49.

...เพื่อให้ความปรารถนาของพระองค์เป็นความจริง วชิรญาณภิกษุจะต้องใช้ความพยายามอย่างยิ่งในการสร้างฐานอำนาจทางการเมืองขึ้น...

...ด้วยความพยายามที่จะสร้างฐานอำนาจทางการเมืองจากสภาวะพระภิกษุที่ต้องอยู่ในกรอบของทั้งศาสนาและการเมืองนั้น พระองค์จำเป็นต้องหาวิธีที่สามารถจะทำได้อย่างปลอดภัย ในขณะที่เดียวกันก็ทำให้พระองค์มีบทบาทเด่นจนเป็นที่ยอมรับกันทั้งทางศาสนาและการเมือง แต่ทั้งนี้จะต้องเป็นไปโดยสันติวิธี ซึ่งเป็นวิธีเดียวที่พระองค์สามารถทำได้ในขณะนั้น ในที่สุด วชิรญาณภิกษุก็ทรงพบทางออกด้วยการตั้งกลุ่มปฏิบัติธรรม หรือต่อมาคือธรรมยุติกนิกาย...¹⁷

นับได้ว่าการสถาปนาธรรมยุติกนิกายของเจ้าฟ้ามงกุฎนั้น คำนึงหนึ่งเป็นผลมาจากการที่ทรงมีแนวความคิดทางพุทธศาสนาแบบเหตุผลนิยม สัจนิยม และมนุษยนิยมมาตั้งแต่ก่อนทรงผนวช ทำให้เมื่อทรงผนวชแล้ว พระองค์ทรงเห็นว่าคณะสงฆ์เดิมบกพร่อง ไม่มีความเข้าใจพุทธศาสนาที่พอจริงทรงปรารถนาจะแก้ไขให้ดีขึ้น เมื่อประกอบกับการที่ทรงปรารถนาในราชสมบัติ พระองค์จึงทรงดำเนินการสถาปนาธรรมยุติกนิกายขึ้นเพื่อเสริมสร้างพระบารมีทางการเมืองของพระองค์ ซึ่งการที่ธรรมยุติกนิกายจะช่วยให้พระองค์ทรงบรรลุอุดมการณ์นี้ได้หรือไม่ขึ้นอยู่กับวิธีดำเนินการอย่างมาก

วิธีดำเนินการสถาปนาธรรมยุติกนิกาย

วชิรญาณภิกษุได้ทรงดำเนินการสถาปนาธรรมยุติกนิกายอย่างเป็นขั้นตอน เพื่อให้ธรรมยุติกนิกายมีความชอบธรรมและเป็นที่ยอมรับในหมู่ชนชั้นนำทางการเมือง ตลอดจนประชาชนทั่วไป

¹⁷ นฤมล ธีรวัฒน์, "พระราชดำริทางการเมือง...", หน้า 49.

ในการสถาปนาธรรมยุติกนิกายชิวญาณิกษุจำเป็นต้องทรงเริ่มด้วยการปฏิเสธ
ความชอบธรรมของคณะสงฆ์ที่มีอยู่เดิม ดังที่นฤมล ธีรวัฒน์ ได้วิเคราะห์ไว้ว่า

...การแยกนิกายจะทำให้ต่อเมื่อมีความเห็นในศัทธิไม่ตรงกัน และมีศีล-วินัยไม่ตรงกัน
ส่วนธรรมยุติกนิกายมิได้ต่างจากพระสงฆ์สยามวงศ์โดยเด็ดขาด นอกจากความ
ย่อหย่อนในการปฏิบัติพระวินัยเท่านั้น อนึ่ง การบรรพชาอุปสมบทของพระสงฆ์
สยามวงศ์ ก็ยังมีสืบเนื่องกันมาได้ขาดตอนไป ดังเช่นในลังกาทวีปที่ไทยต้องส่ง
พระสงฆ์ไปทำการอุปสมบทให้ ดังนั้น วิธีเดียวที่วชิรญาณิกษุจะทรงแยกตัวออก
จากนิกายเดิมได้นั้นคือ ต้องทรงปฏิเสธความมีอยู่หรือความบริสุทธิ์ของ คณะสงฆ์เดิม
พระองค์จึงจะมีความชอบธรรมในการแสวงหาวงศับรรพชาอุปสมบทใหม่เพื่อสืบทอด
พระศาสนา ไม่เช่นนั้น การแยกตัวโดยที่ยอมรับความมีอยู่ของนิกายเดิมโดยที่มีได้
มีหลักการใหม่นั้นจะเข้าข่ายการทำสังฆเภท...

วชิรญาณิกษุทรงปฏิเสธความมีอยู่ของ คณะสงฆ์เดิมว่า "ศาสนวงศันั้นอันทรธานมา
ตั้งแต่ครั้งกรุงเก่าแตกแก่มานี้แล้ว"¹⁹ ซึ่งทำให้คณะสงฆ์ในเวลานั้นอยู่ในสภาวะที่ทำให้วชิรญาณิกษุ

¹⁸ นฤมล ธีรวัฒน์, "พระราชดำริทางการเมือง....," หน้า 88.

¹⁹ สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาปวเรศวริยาลงกรณ์, "เรื่องราชประวัติในรัชกาลที่ 4"
ใน ประชุมพระราชนิพนธ์ภาษาบาลีในรัชกาลที่ 4 ภาค 1 (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหามกุฏ-
ราชวิทยาลัย, 2511), หน้า (2).

...ทรงเห็นอาการวิบัติของสมณะเหล่านั้น ไม่เป็นที่นำมาซึ่งความเลื่อมใสศรัทธา
จึงทรงพระปรารภสลดพระทัยด้วยพระพุทธานุภาพและวงศ์บรรพชาอุปสมบท
เห็นอาการปรากฏเปรียบเทียบเหมือนต้นไม้มีรากเง่าอันเน่าผุจะยังยืนวัฒนาถาวร
อย่างไรได้ ไม่มีมูลคติที่จะตั้งความเพียรเลื่อมใสศรัทธา...²⁰

และทรงวิจารณ์พระสงฆ์ฝ่ายสมณวิปัสณาสูตรว่า

"ลัทธิสมณวิปัสณาสูตรนั้นวุ่นวายมากมายไปด้วยสัมโมหิหารุ เปรียบเหมือนยี่มุงมูก
ของท่านผู้นั้นมาหายใจ ท่านซึ่งเป็นอาจารย์นั้นจะพูดจาสั่งสอนในทางพระธรรม
อันใด ก็จับจับอ้อมอ้อมไปอธิบายให้กระจ่างสว่างให้ได้ความเลื่อมใสศรัทธาแก่ผู้
เล่าเรียน ครั้นศิษย์พวกใดได้ถามบ้างก็โกรธ พูดอ้างคติโบราณจารย์ เช่น
อาจินตกับปิกาวา ท่านผู้ใหญ่เคยทำมาอย่างนี้ เป็นการเอื้อนอ้ออ้างจับซ่อนเงื่อน
ไม่ชี้แจง แสดงเหตุให้ผู้ศึกษาเห็นจริง ด้วยปัญญาผู้นั้นบ้าง ถือแต่ลัทธิคติของพวกเขา
นั้น ค้นคว้าไปมิได้รู้ว่าผิดแลชอบ ลัทธินี้ไม่เป็นที่ตั้งแห่งมูลกรรมฐาน ป่วยการ
ปัญญาจึงหลับตาภาวนาเจ็บหลัง"²¹

ภายหลังจากปฏิเสศการมีอยู่ของคณะสงฆ์เดิมแล้ว วชิรญาณภิกษุทรงดำเนินการสถาปนา
ธรรมยุติกนิกายด้วยการ "ตั้งสังฆกิริยาธิฐานบูชาแก่ศาสนานุรักษ์เทพยดาด้วยเครื่องสักการบูชา...
ทั้ง 8 ทิศ"²² ว่า "ถ้าวงศ์บรรพชาอุปสมบทที่เนื่องมาต่อองค์พระสุคตทศพล ยังมีปรากฏเหลืออยู่
ณ ประเทศใด ตำบลใด ทิศใด ขอให้ได้ประสพหรือให้ได้ยินข่าวเล่าลือมาในสามวันเจ็ดวัน"²³

ศูนย์วิทยทรัพยากร จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

²⁰ สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาปวเรศวริยาลงกรณ์, "เรื่องราชประวัติในรัชกาลที่ 4".
ใน ประชุมพระราชนิพนธ์ภาษาบาลีในรัชกาลที่ 4 ภาค 1, หน้า (2).

²¹ เรื่องเดียวกัน.

²² เรื่องเดียวกัน, หน้า (3).

²³ เรื่องเดียวกัน.

ทั้งนี้การใช้วิธีการดังกล่าว แม้ว่าจะขัดแย้งกับแนวความคิดของวชิรญาณภิกษุที่มีลักษณะมนุษยนิยม และเหตุผลนิยมอันมีรากฐานอยู่บนประสบการณ์ที่เป็นจริงดังกล่าวมาแล้วก็ตาม แต่เป็นเพราะในการสร้างความยอมรับนั้นจำเป็นต้องคำนึงถึงความคิดความเชื่อของคนส่วนใหญ่ในสังคมเป็นสำคัญ ดังนั้นวิธีการอธิบายจึงถูกเลือกนำมาใช้เพื่อให้คนยอมรับธรรมยุติกนิกาย

หลังจากวชิรญาณภิกษุทรงตั้งสังฆกิริยาธิฐานได้ 2-3 วัน ปรากฏว่ามีพระเถระชาวรามัญคือ พระสุเมธมณี (ชาย) ซึ่งอยู่ ณ วัดบวรเมณฑล มากล่าวแสดงศาสนวงศ์ เป็นผู้ซึ่ง "ฉลาดในพระวินัย รู้พุทธวจนะ ชำนาญในอักษรจุฬารณวิถี"²⁴ พระองค์จึงทรงถือเอารามัญสมณวงศ์เป็นแบบอย่างนับจาก พ.ศ. 2368 เป็นต้นมา นับว่า "เป็นต้นคคิธรรมยุติกนิกาย"

การรับเอารามัญสมณวงศ์เป็นต้นแบบของ คคิธรรมยุติกนิกายจะช่วยสร้างความชอบธรรมให้แก่ธรรมยุติกนิกายได้เป็นอย่างดี ทั้งนี้เพราะพระสงฆ์รามัญวงศ์มีความเคร่งครัดในด้านพระวินัย ตามคคิความเชื่อและค่านิยมของสังคมไทยในขณะนั้น นอกจากนี้รามัญประเทศยังเป็นที่รู้จักในสังคมไทยว่าเคยเป็นศูนย์กลางของความรุ่งเรืองทางพุทธศาสนาจนเป็น "ครู" ของสงฆ์ไทยในสมัยสุโขทัย และล้านนาไทยมาแล้ว ดังนั้น นอกจากวชิรญาณภิกษุจะทรงเลือกรับนิกายรามัญเป็นแนวทางปฏิบัติแล้ว ในเวลาต่อมาวชิรญาณภิกษุได้ทรงบรรพชาอุปสมบทใหม่ตามแบบรามัญนิกาย เพื่อแสดงว่าพระองค์สืบเชื้อสายจากศาสนวงศ์ที่แท้จริงคือ นิกายสีมกาลยาณีในรามัญประเทศ ที่สืบทอดกันมาจากอรหันต์ถึง 88 ชั่วคนโดยไม่ขาดสาย...วชิรญาณภิกษุจึงมีความเป็นพระสงฆ์มากกว่าพระสงฆ์สยามวงศ์ ที่ศาสนวงศ์อันตรธานตั้งแต่กรุงเก่าแล้ว²⁵

ศูนย์วิทยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

²⁴ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, "เทศนาพระราชประวัติพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว" ใน ประชุมพระราชนิพนธ์ภาษาไทยในรัชกาลที่ 4 ภาค 1, หน้า (11).

²⁵ เรื่องเดียวกัน, หน้า (10)-(11).

นอกจากนี้การบรรพชาอุปสมบทใหม่ตามแบบรามัญวงศ์ยังมีผลที่ต่อวชิรญาณิกษุในแง่ที่ทำให้พระองค์ทรงเป็นอิสระจากคณะสงฆ์ไทยอย่างแท้จริง ไม่ต้องยอมรับอำนาจและสถานภาพที่สูงกว่าของพระสงฆ์รูปใดรูปหนึ่งหรือคณะใดคณะหนึ่งของไทยในขณะนั้นอีกต่อไปแม้ว่าพระสงฆ์รูปนั้นจะเคยเป็นพระอุปัชฌาย์มาก่อนก็ตาม

การแสดงและยืนยันถึงความบริสุทธิ์ถูกต้องของธรรมยุติกนิกาย ว่าสืบสายมาจากศาสนวงศ์ที่แท้จริง และรับเอาวัตรปฏิบัติตามพระวินัยของพระสงฆ์รามัญวงศ์มาปฏิบัติตามเช่นนี้ นับเป็นจุดเริ่มต้นของการสถาปนาธรรมยุติกนิกายที่เป็นจริงในทางปฏิบัติ ต่อจากนั้นวชิรญาณิกษุก็ทรงประกาศแนวทางของธรรมยุติกนิกายอย่างจริงจัง ได้แก่การมีวัตรปฏิบัติที่เคร่งครัดตามพระวินัย การกลับไปสู่สัทธรรมตามพุทธวจนะโดยอาศัยปัญญาพิจารณาด้วยเหตุและผล

การปฏิบัติให้ตรงตามพระวินัยที่สำคัญได้แก่ การทำวัตรทั้งเช้าและค่ำประจำวัน การประกอบพิธีมาฆบูชา การกรานกฐิน ตลอดจนการบรรพชาอุปสมบท²⁶ และขนาดของบาตร²⁷ นอกจากนี้วชิรญาณิกษุยังทรงรื้อฟื้นธรรมเนียมทางศาสนาที่เคยปฏิบัติแต่ครั้งพุทธกาล เช่น การถวายสลากภัตในหน้าผลไม้ชุ่ม การถวายผ้าวัสสิกสาฎกเมื่อจวนเข้าพรรษา ตักบาตรน้ำผึ้งในฤดูสารท²⁸ เป็นต้น

ศูนย์วิทยทรัพยากร จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

²⁶ สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรส, ตำนานวัคบรรณิเวศวิหาร, พิมพ์ครั้งที่ 2, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2513), หน้า 18-21.

²⁷ สมเด็จพระยาคำรงราชานุภาพ, สามสมเด็จ (กรุงเทพมหานคร : เคล็ดไทย, 2523), หน้า 117-118.

²⁸ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระราชพิธีสิบสองเดือน (พระนคร : ศิลปบรรณาการ, 2503), หน้า 648.

สำหรับในกรณีของการครองผ้า ของธรรมยุติกนิกายที่ห่มแบบมอญ คือ ห่มแหวก
 เข้าใจว่าเพื่อเป็นการแสดงให้เห็นถึงความแตกต่างอย่างเป็นรูปธรรมระหว่างคณะสงฆ์นิกายเดิม
 กับนิกายใหม่ที่สถาปนาขึ้นมามากกว่า ทั้งนี้เนื่องจากไม่ปรากฏหลักฐานที่แสดงให้เห็นว่าในสมัย
 พุทธกาลพระสงฆ์นิยมห่มผ้าแบบไหน²⁹ การที่ธรรมยุติกนิกายมีความเหมือนกับนิกายเดิมอยู่มาก
 จะแตกต่างกันในเรื่องของความเคร่งครัดในพระวินัย ซึ่งแม้จะเป็นรูปธรรมแต่ก็เห็นได้ไม่ชัดเจน
 เหมือนกับการครองผ้า ส่วนการกลับไปสู่พุทธวัจนะ ด้วยปัญญา และเหตุผลก็เป็นความแตกต่างทาง
 นามธรรมที่คนทั่วไปเห็นได้ยาก การห่มผ้าแบบมอญของพระสงฆ์ธรรมยุติกนิกายจึงเป็นการสร้าง
 เอกลักษณะให้ปรากฏอย่างเป็นรูปธรรมขึ้น ซึ่งการแสดงให้เห็นถึงความแตกต่างระหว่างคณะสงฆ์
 เดิมกับคณะสงฆ์ใหม่นี้ จะช่วยเสริมความแตกต่างทางด้านนามธรรมให้เด่นชัดขึ้น และจะส่งผล
 ให้เกิดความนิยมต่อธรรมยุติกนิกายได้ในระยะต่อมา

ส่วนการกลับไปสู่สังฆธรรมตามพุทธวัจนะโดยการใช้อุปมาและเหตุผลนั้น วชิรญาณภิกษุ
 ทรงมีพระราชดำริว่า คำสอนของพระพุทธเจ้านั้นถูกเจือปนไปด้วยคำสอนของอาจารย์ก่อน ๆ และ
 คำสอนเหล่านั้นจะ "เยื้องย้ายธรรมไปตามปรารถนาตามลำพังใจตน ๆ เอาแต่พระนามพระพุทธเจ้า
 ซึ่งเป็นพระบรมศาสดาเข้าอ้างว่านี่คำพระพุทธเจ้า นี่พุทธวัจนะ"³⁰ ด้วยเหตุนี้พระองค์ทรงศึกษา
 คำสอนของพระพุทธเจ้าที่ถูกเจือปนด้วยของ แปลกปลอมโดยการใช้อุปมาพิจารณาด้วยเหตุและผล
 เพื่อให้รู้ว่า เป็นพุทธภาษิตจริง ตัดสินข้อธรรมที่เป็นพุทธวัจนะ³¹ ดังนั้นธรรมยุติกนิกายจึงหมายถึง

²⁹ สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรส, การคณะสงฆ์ (พระนคร :
 โรงพิมพ์ศรีศตวรรษ, 2524), หน้า 277.

³⁰ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, "กถาสรรเสริญพระธรรมวินัย" ใน
ประชุมพระราชนิพนธ์ภาษาบาลีในรัชกาลที่ 4 ภาค 1, หน้า 66.

³¹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 67-70.

"...เราทั้งหลายผู้ธรรมยุติกวาที มีวาทีด้วยคำกล่าวตามที่ชอบแก่ธรรม เป็นผู้เลือก
 คัดแต่ข้อที่ชอบแก่ธรรม ไม่ผิดไม่ละเมิดจากธรรม แสวงหาประโยชน์ที่เป็นแก่นสาร...
 ใคร่ครวญไตร่ตรองดูธรรมลัทธิต่าง ๆ นั้นพิจารณาโดยเหตุผล..."³²

นอกจากวิชชาญาณภิกษุจะเน้นกรวดใจ ธรรมด้วยเหตุผลแล้ว ยังทรงเน้นการปฏิบัติ
 อีกด้วย ทรงเน้นคำสอนของพุทธศาสนาส่วนที่ปุถุชนสามารถปฏิบัติได้จริง ดังที่ทรงพระราชนิพนธ์
 เป็นภาษาบาลีและมีผู้แปลไว้ว่า

"...เมื่อเราได้ความสันนิษฐานลงในที่ใดที่หนึ่งในพระบาลีว่า นี่เป็นคำสั่งสอน เป็นแก่นสาร
 พุทธศาสนาแน่ดังนี้แล้ว เราทั้งหลายก็ปฏิบัติตามคำสั่งสอนนั้น ด้วยกาย วาจา จิต ที่
 สมควรแก่ปุถุชนจะพึงปฏิบัติ ตามสติกำลังของตน..."³³

การเน้นคำสอนที่ปุถุชนสามารถปฏิบัติได้จริง เช่นนี้นับว่าสอดคล้องกับการเน้นความจริงตามประสบการณ์
 ของคนที่มีความคิดแบบกระฎุมพีในเวลานั้น

ภายใต้แนวความคิดดังกล่าวมานี้ วิชาญาณภิกษุได้ทรงพยายามทำให้ธรรมยุติกนิทาย
 มีบทบาทในทางปฏิบัติ เพื่อให้คณะสงฆ์ภิกษุใหม่ปรากฏเป็นจริงขึ้น ในระยะแรกวิชาญาณภิกษุ
 ทรงตั้งกลุ่มปฏิบัติธรรมในลักษณะสโมสรของพระสงฆ์ที่นิยมนับถือคติธรรมวินัยอย่างเดียวกัน³⁴
 ในกลุ่มปฏิบัติธรรมนี้ทรงอนุเคราะห์สั่งสอนกุลบุตรผู้มีศรัทธา ให้เล่าเรียนศึกษาทั้งกลางวันกลางคืน
 มิได้ย่อหย่อน ทรงสั่งสอนในข้อวินัยวัตร และสุตตันตปฏิบัติต่าง ๆ ให้ถูกต้องสมอ้างกับพระวินัย

ศูนย์วิทยทรัพยากร จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

³² พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, "ท้าวธรรมเสริฐพระธรรมวินัย" ใน
ประชุมพระราชนิพนธ์ภาษาบาลีในรัชกาลที่ 4 ภาค 1, หน้า 67-68.

³³ เรื่องเดียวกัน, หน้า 68.

³⁴ ภายหลังพระหัตถ์สมเด็จพระยาคำรงราชานุภาพ ลงวันที่ 10 สิงหาคม 2477,
สารานุกรมไทย เล่ม 4, หน้า 781.

เป็นมหัศจรรย์³⁵ เมื่อถึงปี พ.ศ. 2371 ปรากฏว่าสำนักพระปฏิบัติธรรมของวชิรญาณภิกขุมีชื่อเสียง
 มากขึ้นจนเทียบได้กับสำนักของพระวิเชียรปรีชา (ภู) พระอาจารย์ของพระองค์³⁶ ในปีเดียวกันนี้
 พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงโปรดเกล้าฯ ให้อำมาตย์ไปถวายเทศน์ใน -
 พระบรมมหาราชวัง และ โปรดให้เป็นกรรมการสอบพระปริยัติธรรมเข้าในที่ประชุมสงฆ์ด้วย ในช่วงนี้
 พระองค์คงจะทรงได้รับการสถาปนาเป็นพระราชาคณะด้วย เพราะพระสงฆ์ที่เป็นกรรมการสอบ
 พระปริยัติธรรมได้นั้นจะต้องเป็นพระราชาคณะ³⁷ นับว่าในช่วงนี้ธรรมยุติกนิกายได้รับการยอมรับ
 จากพระมหากษัตริย์และ คณะสงฆ์แล้วไม่ว่าจะเป็นการยอมรับโดยเต็มพระทัยหรือเต็มใจหรือไม่ก็ตาม

ต่อมาใน พ.ศ. 2372 วชิรญาณภิกขุ "ทรงประกาศศาสนพหุมงคลและตั้งนิกายให้
 บรรพชาอุปสมบทแก่กุลบุตรผู้มีศรัทธาเลื่อมใส"³⁸ ต่อแต่นี้ไปธรรมยุติกนิกายจะมีสงฆ์ที่บวชอยู่ใน

³⁵ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, "เทศนาพระประวัติ...", ใน ประชุม
พระราชนิพนธ์ภาษาไทยในรัชกาลที่ 4 ภาค 1, หน้า (11)-(12).

³⁶ นฤมล ธีรวัฒน์, "พระราชดำริทางการเมือง...", หน้า 91.

³⁷ เรื่องเดียวกัน.

³⁸ สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาปวเรศวริยาลงกรณ์, "ราชประวัติในรัชกาลที่ 4"
 ใน ประชุมพระราชนิพนธ์ภาษาบาลีในรัชกาลที่ 4 ภาค 1, หน้า (5).

คณะธรรมยุติกนิกายอย่างแท้จริง ในปีเดียวกันนี้วิชาญภิกษุได้เผยแพร่หลักธรรมสู่คฤหัสถ์เป็นครั้งแรก สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาปวเรศวริยาลังกรณ์ทรงบันทึกไว้ว่าการเผยแพร่หลักธรรมของธรรมยุติกนิกายก่อนหน้านี้มีอยู่เฉพาะในหมู่สงฆ์เท่านั้น³⁹ การเผยแพร่หลักธรรมสู่คฤหัสถ์นี้มิได้จำกัดอยู่เฉพาะในกรุงเทพฯ เท่านั้น หากแต่ยังขยายออกไปสู่หัวเมืองโดยวิชาญภิกษุเสด็จออกธุดงค์ไปตามหัวเมืองต่าง ๆ อย่างกว้างขวาง ดังเช่น ในปีพ.ศ. 2376 ได้เสด็จธุดงค์ทางเมืองเหนือ⁴⁰ และหลังจากนี้ภิกษุในธรรมยุติกนิกายจะเริ่มขยายตัวขึ้นมาก และกระจายตัวอยู่ตามวัดต่าง ๆ เพิ่มขึ้นตามลำดับ ดังปรากฏในตารางที่ 1

ศูนย์วิทยทรัพยากร

³⁹สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาปวเรศวริยาลังกรณ์, "ราชประวัติในรัชกาลที่ 4" ใน ประชุมพระราชนิพนธ์ภาษาบาลีในรัชกาลที่ 4 ภาค 1, หน้า (5).

⁴⁰สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาปวเรศวริยาลังกรณ์, "ระยะทางเสด็จประพาสเมืองเหนือ" ใน ประชุมพระราชนิพนธ์ภาษาบาลีในรัชกาลที่ 4 ภาค 2 (คณะธรรมยุติกนิกายพิมพ์เสด็จพระราชกุศลในงานพระเมรุพระศพ สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก (จวนอุฎฺฐายี) ณ พระเมรุวัดเทพศิรินทราวาส วันที่ 12 มิถุนายน พุทธศักราช 2515) (นครหลวงฯ: โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2515), หน้า 2-11.

ตารางที่ 1 วัชรรมยุดิกนิกายในเขตกรุงเทพฯ และหัวเมืองในช่วง พ.ศ. 2367-2394.

ชื่อวัด	ที่ตั้ง	ปีเริ่ม	จำนวนพระ	หมายเหตุ
ราชาธิวาส (สมอราย)	แขวงวชิระ เขตดุสิต	2372	30	อยู่ร่วมกับพระมหานิกาย
บวรนิเวศ	แขวงรองเมือง เขตปทุมวัน	2377	20-30	
บวรนิเวศ	แขวงบวรนิเวศ เขตพระนคร	2379	130-150	
เครือวัลย์	แขวงวัดอรุณ เขตบางกอก-ใหญ่	2379	28	อยู่ร่วมกับพระมหานิกาย
บุปผาราม	แขวงวัดกัลยาณ์ เขตธนบุรี	หลัง 2379	14	
พิชัยญาติ	แขวงสมเด็จ เขตคลองสาน	2384	-	ในระยะแรกอยู่ร่วมกับพระมหานิกายและเป็นวัชรรมยุดิกนิกายเฉพาะช่วง พ.ศ. 2397-2482
จันทาราม	ต.จันทน์मित อ.เมือง จ.จันทบุรี	ระหว่าง 2368- 2370	-	

ที่มา กรมการศาสนา. กระทรวงศึกษาธิการ, แบบสำรวจข้อมูลเกี่ยวกับประวัติวัด

แถลงการณ์คณะสงฆ์ เล่ม 14 พ.ศ. 2469 หน้า 426.

ธนิศ อยู่โพธิ์ (เรียบเรียง) ตำนานสมณศักดิ์พระวันรัตและสมเด็จพระราชาคณะ

ผู้ทรงสมณศักดิ์ สมเด็จพระวันรัตในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์

พล บุญรักษา ประวัติวัดจันทาราม จังหวัดจันทบุรี

สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรส. ตำนานวัดบวรนิเวศวิหาร

หมายเหตุ ตารางนี้จัดทำโดยนฤมล ธีร์วัฒน์

กล่าวได้ว่าเมื่อถึงปี พ.ศ. 2372 ธรรมยุติกนิกายได้รับการสถาปนาอย่างมั่นคงจนมีสถานภาพและบทบาทต่าง ๆ ในทางพุทธศาสนาสมกับเป็นคณะสงฆ์คณะหนึ่งอย่างสมบูรณ์แล้ว

อาจสรุปขั้นตอนในการสถาปนาธรรมยุติกนิกายของวชิรญาณภิกษุได้ดังนี้

1. การวิพากษ์วิจารณ์คณะสงฆ์กลุ่มเดิมว่าไม่มีความบริสุทธิ์โดยอ้างว่าเป็นเพราะศาสนวงศ์อันตรธานตั้งแต่เสียกรุง ทั้งนี้เพื่อเป็นการสร้างความชอบธรรมในการสถาปนานิกายใหม่
2. การตั้งสังฆิรยาธิฐาน แม้ว่าจะขัดแย้งกับแนวความคิดของวชิรญาณภิกษุ แต่ก็ทำให้สอดคล้องกับความคิดความเชื่อในเรื่องของอิทธิปาฏิหาริย์บุญบารมีที่มีอิทธิพลอยู่ในสังคมไทยเวลานั้น
3. การเลือกพระสงฆ์รามัญวงศ์เป็นต้นแบบ โดยมีวัตถุประสงค์สำคัญเพื่อแสดงความเป็นอิสระจากการปกครองของคณะสงฆ์เดิม และแสดงความแตกต่างระหว่างคณะสงฆ์เดิมและคณะสงฆ์ใหม่ โดยเฉพาะในเรื่องของการครองผ้า
4. การสถาปนานิกายใหม่ขึ้นมาโดยประกาศหลักการของนิกายใหม่ที่คณะสงฆ์มีความเคร่งครัดในพระวินัย กลับไปสู่พุทธวัจนะโดยการใช้อนุญาและเหตุผล และเน้นการปฏิบัติตามคำสั่งสอนของพุทธศาสนาด้วยกายวาจาใจ "ที่สมควรแก่บุุคคลจะพึงปฏิบัติ" หลักการ ดังกล่าวนี้ ผู้นำของคณะสงฆ์ธรรมยุติกนิกายในแต่ละสมัยได้นำไปปรับใช้ และเลือกเน้นเป็นพิเศษ หรือเพิ่มเติมคำอธิบายเพื่อให้เหมาะสมแก่กาลเทศะในเวลาต่อมา⁴¹

ด้วยขั้นตอนและหลักการของธรรมยุติกนิกายดังกล่าวข้างต้น ทำให้ธรรมยุติกนิกายได้รับการยอมรับจากคนกลุ่มต่าง ๆ ในสังคมไทยขณะนั้น ทั้งเจ้านาย ขุนนาง สามัญชน ตลอดจนพระสงฆ์จำนวนหนึ่ง ซึ่งทำให้พระสงฆ์ธรรมยุติกนิกายสามารถขยายบทบาทด้านต่าง ๆ ทั้งภายในคณะสงฆ์เองและในสังคมไทยได้อย่างมีประสิทธิภาพพอสมควรดังจะกล่าวต่อไป⁴²

⁴¹ ไปรคฤรายละเอียดในบทที่ 3.

⁴² ไปรคฤบทที่ 4.